

VU Research Portal

Kinderen als medewerkers in de zending. De kortstondige bloei van protestants-christelijke kinderzendingsgenootschappen in Nederland (1850-1870)

Rietveld-van Wingerden, M.

published in

Het zendingsbusje en de toverlantaarn. Twee eeuwen zendingsliefde en zendingsorganisatie in Protestants Nederland

2012

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Rietveld-van Wingerden, M. (2012). Kinderen als medewerkers in de zending. De kortstondige bloei van protestants-christelijke kinderzendingsgenootschappen in Nederland (1850-1870). In G. J. Schutte, & J. Vree (Eds.), *Het zendingsbusje en de toverlantaarn. Twee eeuwen zendingsliefde en zendingsorganisatie in Protestants Nederland* (pp. 113-128). (Jaarboek voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800; No. 20). Meinema.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Kinderen als medewerkers in de zending

De kortstondige bloei van de protestantse
kinderzendingsgenootschappen in Nederland
(1850-1870)

Marjoke Rietveld-van Wingerden

Aan het eind van de achttiende eeuw ontstond in veel West-Europese landen een gedrevenheid om het evangelie te verkondigen aan 'heidenvolken'. Haast elk land kreeg een zendingsgenootschap, of zelfs meer dan één. Om middelen te verwerven voor het onderhouden van zendelingen elders, was het nodig om de eigen bevolking warm te krijgen voor de zendingszaak. In het midden van de negentiende eeuw werden daar kinderen bij betrokken. In veel Nederlandse steden ontstonden 'kindergenootschappen ten behoeve der zendingszaak'. T.M. Looman, een bekende onderwijzer en kinderboekenschrijver in orthodox-protestantse kring, was in feite de initiatiefnemer. Zijn *Zendingsblad voor de Jeugd*, dat in 1850 voor het eerst verscheen, gaf de stoot tot de oprichting ervan. In het nu volgende wordt het ontstaan van deze kringen, die een twintigtal jaar bloeiden, geschetst tegen de achtergrond van zowel de toenmalige opvoedings- en leescultuur, alsook de opkomst van de zendingsgenootschappen.

Het kind als medewerker in zending en missie

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw nam in West-Europa de aandacht voor het kind sterk toe. In menig land kwam het onderwijs hoog op de politieke agenda te staan. De speelgoedindustrie begon zijn opmars, kinderen in welgestelde milieus kregen hun eigen kamers en aparte kinderkleding. De kinderliteratuur breidde zich sterk uit en in vele landen verschenen de eerste kindertijdschriften, waarbij veel werd vertaald en geïmiteerd. Zowel de school als de buitenschoolse vorming stonden in het teken van beschaven en opleiden tot goed burgerschap, waarbij primaire vaardigheden als lezen, rekenen en schrijven voorop stonden. Europa was in de greep van de Verlichting die een sterke peda-

gogische component had: de verbetering van opvoeding en onderwijs om zo de welvaart en het welbevinden van het volk te verhogen. Later is dit wel het burgerlijk beschavingsoffensief genoemd. In Nederland speelde de in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen daarin een belangrijke rol. Deze was bij uitstek gericht op de educatie en vorming van jongen oud. Daartoe publiceerde de maatschappij niet alleen school- en leesboeken, maar richtte zij ook bibliotheken op om het lezen te bevorderen en spaarbanken om de spaarzin aan te wakken. De noodzaak ervan werd alleen maar sterker toen Nederland tot een eenheidsstaat moest worden gevormd in en net na de Franse tijd (1795-1813). Morele vorming en vaderlandse deugden stonden centraal in het toenmalige denken van welgestelden over volksopvoeding. Goede burgers dienden eerlijk, verdraagzaam, nederig en gehoorzaam te zijn en eerbied te hebben voor het Opperwezen.¹

In 1797, dus slechts dertien jaar nadat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was opgericht, ontstond naar Engels voorbeeld het Nederlandsch Zendeling Genootschap (NZG). Evenals genoemde maatschappij was het een particuliere organisatie. Waar het Nut een overwegend protestants karakter had, was het NZG uitsluitend interconfessioneel protestants van karakter. Net als bij de London Missionary Society (1795) was het hoofddoel de grondwaarheden van het christendom te verspreiden onder de heidenen, zonder aan bepaalde godsdienstvormen of leerstellingen vast te houden.² Opvallend is dat dit nieuwe zendingselan een sterk internationaal karakter had: men voelde zich als organisaties één in het streven het evangelie wereldwijd te verspreiden. Het zendingswerk werd beschouwd als een onderneming die de hele wereld betrof, met Europa als centrum van beschaving. Het brengen van het christendom zou een transformatie van onontwikkelde samenlevingen tot gevolg hebben. Zendingspriedieken bespraken het zendingswerk van eigen en andere organisaties in binnen- en buitenland en benutten daarbij elkaars artikelen en mededelingen. De lezers en de bezoekers van jaarvergaderingen kregen zo een staalkaart aangereikt van alle zendingsactiviteiten wereldwijd.³

In de loop van de negentiende eeuw slaagden het NZG en andere zendingsorganisaties er in om door middel van bijeenkomsten – aanvankelijk waren dat vooral zendingsbidstonden – en periodieken steeds breder lagen van de bevolking bij de zendingszaak te betrekken.⁴ Vanaf 1850 kreeg men daarbij ook oog voor kinderen. Zij werden verenigd

in de kinderzendelinggenootschappen, waarvan de eerste in Engeland ontstonden in de jaren veertig van de negentiende eeuw. Ook hier sneed het mes aan twee kanten. Deze verenigingen droegen bij aan de bekostiging van het zendingswerk, maar anderzijds bevorderden ze al vroeg het geloof en de opofferingsgezindheid bij de kinderen. In hun speciale vergaderingen en tijdschriften voor de jeugd lag een behoorlijk accent op de beschavende kracht van het christendom.⁵

Vrijwel tegelijkertijd kreeg de katholieke missie ook belangstelling voor kinderen. Het missiewerk had in Nederland tot dusver nog weinig betekend, maar dat veranderde gaandeweg nadat de rooms-katholieken mede door toedoen van Willem II na 1840 hun organisatiestructuur konden gaan uitbouwen.⁶ Net als bij de protestanten speelden ook hier tijdschriften een belangrijke rol. De missie ging daarin een belangrijk onderdeel vormen. Zo maakte het *Magazijn voor Roomsche Katholieken* (1835-1848) in 1843 melding van het in dat jaar opgerichte Genootschap der Heilige Kindschheid in Parijs, dat kinderen wilde inschakelen bij het missiewerk in toen nog vooral China. Spoedig ontstonden van genoemd genootschap afdelingen in andere landen, in België nog in datzelfde jaar en in Nederland in 1848 onder de naam Genootschap der Heilige Kindschheid tot het doopen en vrijkopen van de ongeloofige kinderen in Sina en in andere afgodische landen. Het doel van dit genootschap was kinderen te motiveren en te activeren zich in te zetten voor de verkondiging van de blijde boodschap in verre landen. Daarbij lag het accent op bidden voor heidenkinderen en het inzamelen van geld. De omvang van de activiteiten, zoals het houden van bijeenkomsten en bidstonden, verschilden per land en plaats. In Nederland speelden de jaarlijkse kindheidsoptochten een belangrijke rol, waarin kinderen vaak verkleed als religieuzen meeliepen. De leiding was doorgaans in handen van fraters en paters.⁷

Jeugdtijdschriften als communicatiemiddel

Naast vergaderingen vormden vooral periodieken een belangrijk communicatiemiddel in het katholieke en protestantse kindergenootschap voor missie en zending. Vreemd was dit niet. Vanaf 1830 maakten dankzij verbeterde druktechnieken niet slechts de tijdschriften voor volwassenen, maar ook de jeugdperiodieken een enorme opleving mee. De Vlaamse en Nederlandse afdelingen van

het hierboven genoemde katholieke genootschap begonnen in respectievelijk 1847 en 1850 met hun *Annalen van het Genootschap der Heilige Kindschheid*. De inhoud ervan was voor een deel afkomstig van het in Parijs gevestigde hoofdbestuur, ook wel aangeduid als Centrale Raad. Beide edities zijn bijzonder omdat ze nog steeds bestaan. Nu met de titels *Klap* (Nederland) en *Tam-Tam* (België) hebben ze van alle ruim duizend jeugdtijdschriften die in de afgelopen twee eeuwen in het Nederlandse taalgebied zijn verschenen de langste levensduur. De ondertitel van de Nederlandse *Annalen* gaf tot 1934 weer wat het genootschap belangrijk vond: 'tot het doopen en vrijkopen van de ongelooovige kinderen in Sina [na 1914: China] en in andere afgodische landen'. Geldinzameling was een belangrijke bezigheid van dit genootschap, waarbij werd benadrukt dat kinderen daarmee aflaten konden verdienen. Maar daarnaast was er een duidelijk oproep tot gebed: 'wij weten dat de gebeden der kinderen aangenamer in de oogen des Heeren zijn, dat Hij de offerande van de eerste jaren des levens lief heeft'.⁸ De nummers waren voornamelijk gevuld met verhalen over de missie, vaak opgestuurd door uitgezonden aan het hoofdbestuur, maar vertaald en bewerkt voor kinderen.

In protestantse kring verscheen het *Zendelingsblad voor de Jeugd* (1850-1868) als eerste kinderzendingsperiodiek. Dit blad fungeerde als communicatiemiddel voor de over het land verspreide kindergenootschappen voor de zending. Meer dan bij de katholieken kwam in dit blad het eigenlijke genootschapsleven tot uitdrukking, onder meer door verslagen van het werk van de kindergenootschappen en het oproepen van kinderen tot gemeenschappelijke activiteiten. De stimulerende kracht achter het tijdschrift was T.M. Looman. Hij behoorde tot de Waalse kerk en was betrokken bij enkele nieuwe zendingsverenigingen die vanuit orthodoxe kring in de jaren vijftig vorm kregen, zoals het Java Comité in 1855 en de Nederlandsche Zendingsvereniging in 1858.⁹

Theodorus Matthijs Looman (1816-1900) was de zoon van een diamantslijpersknecht. Op veertienjarige leeftijd begon hij als kwekeling op een lagere school voor de goeude stand in Amsterdam, waarna hij vervolgens alle toen te behalen onderwijsakten haalde. Daartoe werd hij gestimuleerd door de bekende tot het christendom bekeerde jood en Réveilman Isaac da Costa, bij wie hij al spoedig als huisonderwijzer in dienst trad. Diens invloed is goed merkbaar in Loomans

leven en publicaties. Zo werd hij godsdienstonderwijzer in de Waalse gemeente, nadat Da Costa hem, vanwege zijn grote Bijbelkennis, daartoe had aangespoord. Deze carrière zette hij voort als hoofd van de door J.L. Gregory Pierson gestichte Bijbelschool. Looman was actief in vele organisaties die uit het Réveil voortkwamen. De Vereeniging tot Godsdienstige Kennis en ter Bevordering van Godsvrucht stelde hem aan als evangelist. Zelf stichtte hij in 1847 de Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid, die gericht was op evangelisatie door middel van traktaatverspreiding en het oprichten van bibliotheken en naai-, brei- en zondagsscholen. Daarnaast was Looman een van de oprichters van de Nederlandsche Zondagsschoolvereniging in 1866.¹⁰

Looman heeft zich ook verdienstelijk gemaakt met het vertalen van Engelse, Franse en Duitse literatuur, zoals de kinderboeken van M.M.B. Sherwood, C. Malan, F. Bungener en S.C. Kapff. Die vertaalactiviteiten strekten zich ook uit tot buitenlandse zendingsperiodieken, waaruit hij vele stukjes overnam voor zijn kinderzendingsblad. Zo verbond hij in zijn leven twee sporen: het werken met en voor kinderen en het verbreiden van het evangelie.¹¹

De oprichting van de eerste kinderzendelingsgenootschappen

In tegenstelling tot hetgeen er aan katholieke gebeurde – daar was eerst het internationaal aangestuurde katholieke Genootschap van de Heilige Kindschheid opgericht en daarna de *Annalen* – waren alle protestantse kindergenootschappen de vrucht van Loomans *Zendelingsblad voor de Jeugd*. Al direct in het eerste nummer, dat in het najaar van 1850 verscheen, riep redacteur Looman kinderen op om te bidden voor de zending, maar vooral ook om geld te geven. Daarbij introduceerde hij de rubriek 'Wat Nederlandsche Christenkinderen voor de heidenen kunnen doen' die de binnengekomen bedragen vermeldde. Die rubriek zou veel gevolgen hebben. Zo ontstond direct na deze oproep in Zutphen het eerste 'Kindergenootschap ten behoeve van de Zendingszaak'. Het inzamelen van geld was het primaire doel. Het genootschapsbestuur kreeg op zijn beurt weer bijdragen aangeleverd van kinderzendingsgenootschappen die net in Dokkum, Wijk bij Duurstede, Hummelo en Warnsveld waren opgericht, zo blijkt uit een begeleidende brief bij een opgestuurd bedrag van ruim 138 gulden. Het Zutphense genootschap hield tevens elke maand een bidstond met kinderen waarin ook een toespraak werd gehouden. Looman riep

lezers op om in kennis gesteld te worden van andere kinderzendingsgenootschappen, zodat hij er in zijn blad melding van kon maken 'ter opwekking van anderen'.¹²

Looman werd op zijn beurt geïnspireerd door de oprichting van genoemde genootschappen. In mei 1851 leidde hij de eerste samenkomst van het Amsterdamsche Kindergenootschap. Deze vond plaats in de Amstel Bewaarschool op de Schans in Amsterdam: 'Het was eene waren kinder-vergadering: want behalve het bestuur van het kinder-genootschap, eene bestuurderes en de hoofd-onderwijzeres der school, die zoo bereidwillig de behulpzame hand verleende, waren er geene volwassenen toegelaten'.¹³ Er waren ruim 450 kinderen op af gekomen. Een veertienjarige jongen schreef een enthousiast verslag over de bijeenkomst. Elk kind kreeg bij binnenkomst een blaadje met feestliederen – speciaal voor dit doel geschreven door J.F. Schimsheimer – en psalmverzen. In een toespraak benadrukte Looman dat kinderen veel voor de heidenen konden doen. Wie zelf te arm was om geld te doneren kon dat wel inzamelen, maar bovenal konden zij bidden voor de arme 'heidenen'. Daarna was er een Bijbellezing uit Jesaja 60, waarna 'het eigenlijke feest' begon. Dit bestond uit verhalen, die door Looman verteld werden: 'Heerlijke geschiedenissen zijn ons toen medegedeeld; maar wij hoorden ook van het beklagenswaardige lot der arme Heidenen, die zonder kennis zijn van den waren God. De heer Looman verhaalde ons eenige staaltjes van de wreedheid der Heidenen, dat een ieder er van moest ijzen: hoe wreedaardig zij elkan-der soms leven[d] opeten; de ouders hunne kinderen, en de kinderen hunne ouders ter eere van de afgoden op allerlei gruwelijke manieren vermoorden. (...) Maar ook verhaalde hij ons wat al pogingen door de Christenen worden aangewend om die ongelukkige Heidenen van Bijbels te voorzien en hun Evangeliepredikers of Zendelingen toe te zenden; met wat moeilijkheden die te worstelen hadden, maar hoe de Heer ook op vele plaatsen zichtbaar hun arbeid zegent'.¹⁴ Aan het eind van de bijeenkomst werd het reglement uitgereikt, opgesteld door de (volwassen) bestuurders. Het aantal kinderen dat zich aangemeld had als lid bedroeg toen ongeveer honderd.

Op de tweede bijeenkomst drie maanden later had het ledental zich al verdubbeld. Om lid te worden dienden kinderen een schriftelijke toestemming van de ouders te overleggen en niet ouder te zijn dan vijftien jaar. Wekelijks was een contributie vereist van een cent, die aan

huis opgehaald werd door de oudste leden. Vier keer per jaar was er een vergadering, die ook benut werd voor het legen van de zogenaamde busjes die de leden ontvangen hadden. In Loomans jeugdblaadje stonden voorbeelden van kinderen die op creatieve manieren hun busjes gevuld kregen. Zij vormden samen met afzonderlijke giften en de wekelijkse contributies van een cent een belangrijke bron van inkomsten. Vaak kwamen er giften binnen van 'behoefte kinderen' van naai- en breischolen die door middel van inzamelingen verworven waren. Dat was ook het geval met zondagsscholen en groepen catechisanten. Het binnengekomen geld was behalve voor de zendingsactiviteiten zelf, ook bedoeld ter dekking van de onkosten van bijeenkomsten en het verstrekken van gratis nummers van het *Zendelingsblad voor de Jeugd* aan behoefte kinderen.¹⁵ Na de bijeenkomsten kregen kinderen ook iets mee naar huis, vaak een boekje van de hand van Looman over het zendingswerk. Zo probeerde hij via kinderen ook hun omgeving te bereiken en enthousiast te maken. Dat begon met *Waarom stelt gij belang in de prediking van het Evangelie onder de Heidenen?*, uitgereikt bij de deur na afloop van de tweede vergadering die werd bijgewoond door driehonderd kinderen.¹⁶

De oprichting van deze kinder-genootschappen was vaak een initiatief van hulp-genootschappen, waaronder ook vrouwenhulp-genootschappen, van het NZG en van de door Looman gestichte Vereniging ter Verbreiding der Waarheid waarvan in diverse plaatsen afdelingen waren. In wat kleinere plaatsen werd vaak begonnen met een kinderleesbibliotheek of een leesgezelschap. Het groeiend aantal nummers van het *Zendelingsblad voor de Jeugd* was dan het belangrijkste materiaal. Regelmatig verschenen in het *Zendelingsblad* oproepen met verzoeken om oude nummers van het tijdschrift voor de kinderleesbibliotheek. Zulke kinderbibliotheken en -leesgezelschappen brachten ook geld voor het goede doel in het laasje. Zo ontstond in 1852 in Harderwijk een 'Kinderleesgezelschap ten voordeele der Zendeling-genootschappen', dat zijn inkomsten had uit contributies van de leden van een cent per week. De opbrengst werd in de kas van het plaatselijke hulpzendelinggenootschap van het NZG gestort.¹⁷

Kinder-genootschappen ten behoeve van de zending waren overigens niet een typisch Nederlands verschijnsel. Zoals gezegd was Engeland hierin voorgegaan. Zo was daar in York in 1843 zo'n genootschap begonnen, even later gevolgd door een in Liverpool en diverse andere

steden. Ook hier was het doel kinderen te stimuleren tot gebed en het inzamelen van geld, terwijl bijeenkomsten dienden om het kind daartoe op te wekken. Het voorbeeld van de Engelse kinderen, die met het opgebrachte geld een zendingsboot hadden kunnen bekostigen, werd de Nederlandse kinderen regelmatig voorgehouden.¹⁸

Uitbreiding van het werk

Het kindergenootschap werd door Looman gekenschetst als het belangrijkste middel om de zendingsijver onder kinderen aan te wakkeren. Daarom was het werven van leden een belangrijk aandachtspunt: "Volwassenen hebben dit kindergenootschap wel opgericht en willen het wel besturen, maar de kinderen zelve, de leden moeten het uitbreiden, zo hield hij de kinderen op de derde vergadering van het Amsterdamse kindergenootschap voor.¹⁹ Volwassenen waren niet altijd welkom op bijeenkomsten van het genootschap, gewoon omdat de lokaliteit daarvoor te klein was zoals in Amsterdam, waar vier- tot zevenhonderd kinderen elke drie maanden kwamen opdaven. Daar liet men volwassenen alleen toe als ze van tevoren een toegangskaart van tien cent hadden gekocht, toen een aardige som geld.

Nog meer succes dan dat in Amsterdam had het genootschap dat in het najaar van 1851 in Rotterdam tot stand kwam. De opkomst op vergaderingen was groter, terwijl ook het ledenbestand hoger was dan in Amsterdam. De tweede bijeenkomst telde ruim zevenhonderd kinderen en later is zelfs nog het aantal van duizend gehaald.²⁰ Het werk breidde zich enorm uit. Tal van plaatsen volgden het voorbeeld van Amsterdam en Rotterdam. Het aantal groeide in de loop van de jaren tot meer dan vijftig over het hele land, van Groningen tot Vlissingen.

De jeugdige leden werden ook gestimuleerd om onderlinge verenigingen te vormen, geleid door henzelf. Daartoe had Looman de lezers trouwens al in het eerste nummer van zijn kinderblad opgeroepen: 'Ik zou u raden dat gij eens in de maand bij elkander kwaamt, om het Zendelingsblad te lezen, dat gij daar ook zulke kinderen bij noodigdet, wier ouders het niet koopen kunnen, of die van de Heidenen nog niets weten, en dat gij telkens weer aan elkander vraagt: wat kunnen wij voor de heidenen doen?'²¹ Ieder kind zou dan zijn gaven moeten meenemen die een van de ouders zou verzamelen en bewaren. In de tweede jaargang van het blad beschreef Looman zo'n vereniging om

als voorbeeld en aanmoediging voor andere leden te dienen. Tien vriendjes van 10-15 kwamen bij elkaar op een door ouders afgestane vergaderplek. Ze hadden een eigen reglement opgesteld dat de werkzaamheden regelde en vastlegde hoe de leden zich dienden te gedragen. De voorzitter opende met gebed en een korte toespraak over het voorrecht dat ze genoten om aan de zending bij te mogen dragen en welk een verantwoordelijkheid op hen rustte. Daarna volgde een bijbellesing, gevolgd door een 'opwekkend woord' naar aanleiding van de bijbeltekst. Daarna leverden andere aanwezigen een bijdrage door een opwekkend woord naar aanleiding van een andere tekst of door het voorlezen van een stuk uit het *Zendelingsblad*. De vergadering werd vervolgens op gepaste wijze afgesloten met gebed en zang.²²

Deze beschreven bijeenkomsten illustreren opnieuw dat jeugdvormingen vrije jeugdbeweging – vrij in de zin van zonder ouderen – niet alleen een verschijnsel zijn van de twintigste eeuw. J.C. Sturm wees daar al op, maar had het vooral over de oudere jeugd, die zich na 1855 organiseerde in het Nederlands Jongelingsverbond.²³ Loomans advies tot vorming van kinderleesgezelschappen sloot aan bij een bestaande traditie. Dergelijke gezelschappen kwamen namelijk al voor in de tweede helft van de achttiende eeuw en waren vaak verbonden aan een specifiek tijdschrift. De reden was puur economisch: zo konden kinderen met elkaar een abonnement bekostigen. Ze bespraken de inhoud en losten met elkaar bijvoorbeeld de raadsels op. Het eerste jeugdblad dat zulke leesgezelschappen kende was het *Weekblad voor Neêrlandsch Jongelingschap* (1783-1786) en het laatste waarbij deze praktijk is vastgesteld was *Losse Bladen voor Neêrlandsch Jeugd* (1856-1860).²⁴

In 1852 gingen de bestuurders van sommige kindergenootschappen ertoe over ook afdelingen of aparte zendingsgenootschappen voor de oudere jeugd op te zetten, gesplitst naar jongens en meisjes in de leeftijdsgroep van 16-25 jaar. Daarin hadden jongeren de leiding, maar op vergaderingen diende wel altijd iemand van het bestuur van het kindergenootschap aanwezig te zijn. Deze afdelingen of jongelingsgenootschappen hebben veel betekend in het functioneren van de kindergenootschappen. De leden ervan gingen corresponderen met zendingswerkers en met jongens en meisjes die in de zendingsgebieden tot bekering kwamen en er zendingsscholen bezochten. De zo ontvangen brieven werden menigmaal ook op vergaderingen van het

kindergenootschap voorgelezen. Jongeren ondernamen ook groot-schalige inzamelingsacties als bazars om meer geld binnen te krijgen en goederen in te zamelen om op te sturen.

Het motiveren van kinderen

Voor het ideaal om kinderen te doordringen van het belang van de zending en daarvoor liefde en vooral ook verantwoordelijkheidsgevoel te stimuleren werd door bestuurders van de kinderzendingsgenootschappen veel uit de kast gehaald. Allereerst kregen de kinderen keer op keer te horen dat zij de volwassenen van de toekomst waren en dat het verbreiden van het evangelie onder alle volken van de aarde een kwestie van lange adem was. Kinderen waren dus onmisbaar om het werk van de zending te kunnen voortzetten. Dat betekende niet dat de betekenis van hun inzet in de toekomst lag, integendeel, kinderen konden namelijk al veel doen. Steeds weer kregen kinderen te horen dat hun inzet van groot belang was en hun gebed onmisbaar. De meest gebruikte Bijbeltekst was daarbij, dat God zich lof bereidt 'uit den mond der jonge kinderen'.²⁵

De uit volwassenen bestaande besturen van deze kindergenootschappen gaven veel openheid van zaken als het om binnengekomen geld ging en de verdeling ervan onder diverse zendingsgenootschappen in binnen- en buitenland. Zij sloten hiermee aan bij de praktijk in de zendinghulpgenootschappen. Zij straalden daarmee uit dat bestuurders kinderen als onmisbare en serieuze partners beschouwden. In toenemende mate ging men met concrete projecten werken, zodat kinderen daarmee een emotionele band kregen. Zo ging het kindergenootschap in Leiden het ingekomen geld besteden aan een Batakker die verzocht had 'om hem hier op te voeden, en zoo de aanleggunstig is hem op te leiden tot zendeling onder zijne ongelukkige landgenoten'.²⁶ Dergelijke projecten ontstonden ook wel spontaan. Het voorlezen van brieven van zendingswerkers was daartoe vaak de aanleiding. Dat was bijvoorbeeld het geval met de school van ene mevrouw Johnson in China.²⁷ Zij vertelde over haar leerlingen en de vorderingen die ze maakten. Vervolgens kwamen er spontaan speciale giften voor haar zendingsschool binnen, zo blijkt uit het *Zendelingsblad voor de Jeugd*, waarin de inkomsten van de diverse kinderzendingsgenootschappen werden verantwoord. Voorbeelden van buitenlandse kinderen werkten daarbij aanstekelijk. Zo ging het ook met het project 'zendeling-

schepen voor Nederlands-Indië' dat het Amsterdamse bestuur in 1851 promootte, waarbij Looman de jeugdige hoorders voorhield: 'De Engelsche kinderen rustten, zoo als gij weet, al eens een schip uit voor zendelingen, voor hunne eigene rekening. – Wat! zouden de Nederlandsche kinderen achter blijven? Neen! Dat zij verre. – Het zal de keus uws harten zijn: wij willen onze krachten aan den Heere wijden'.²⁸ Doordat zulke verslagen van bijeenkomsten in het *Zendelingsblad voor de Jeugd* verschenen, sloten andere kindergenootschappen daarbij aan. Kinderen die afhaakten en hun lidmaatschap opzeiden, kwamen af ten toe ter sprake op vergaderingen. Daarvan werd gezegd dat deze kinderen niet begrepen waar het in wezen om ging: namelijk om het *geven* in plaats van het ontvangen.

Om kinderen te stimuleren diende het zendingswerk dicht bij de leefwereld van het kind gebracht te worden. Het meest toegepaste middel daarbij was het vertellen van verhalen over zeden en gewoonten van volken en bekeringen van heidenen. Opmerkelijk is dat de informatie nogal eens tegengesteld was. Er waren verhalen die het mooie in andere culturen belichtten, zoals de zorg voor ouderen, deugden als gehoorzaamheid, afwijzen van alcohol en stiptheid in religieuze verplichtingen. Daartegenover stonden echter verhalen die juist de vinger legden bij wreedheden, primitiviteit, angsten en onderontwikkeling. In de verhalen van het eerste type werden volken Nederlandse kinderen ten voorbeeld gesteld met daarbij de aantekening dat het 'eene nodige' wel ontbrak. In de tweede benadering lag het accent op de goede resultaten van de zending: door de verkondiging van het evangelie maakten volken een positieve ontwikkeling door, ze gingen beter gekleed, wreedheden verdwenen en ze waren geen direct gevaar meer voor zendelingen.²⁹

Om zulke verhalen te ondersteunen had Looman twee zendingskaarten van de wereld laten maken, die ook in tal van andere genootschappen buiten Amsterdam dienst deden. Hierop waren de landen ingekleurd die nog heidens waren (zwart) en ook de landen die katholiek en protestants waren: zwart was de overheersende kleur op beide kaarten. Aan de hand van de kaarten werden de kinderen meegenomen naar andere gebieden op de aardbol, waarbij afbeeldingen van inlanders op de kaart behulpzaam waren.³⁰ Vaak gingen die verhalen gepaard met het tonen van platen en voorwerpen: afgodsbeelden, gebruiksvoorwerpen als kannen, muziekinstrumenten en

de taak om kinderen te enthousiasmeren voor de zending misschien ook oppakten, ze konden niet tippen aan wat de bestuurders van de hier beschreven genootschappen deden: niet als volwassenen voor kinderen beslissen, maar kinderen zelf laten kiezen, meedenken en meewerken.

Noten

- N. Bakker, J. Noordman, M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000*, 2^e druk (Assen 2009) 175-184, 251-255, 538-544. M. Rietveld-van Wingerden, *Voor de lieve kleinen. Het jeugdtijdschrift in Nederland 1757-1942* (Den Haag, 1992) 48-54. B. Kruithof, 'Godsvrucht en goede zeden bevorderen. Het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen', in: N. Bakker, R. Dekker, A. Janssens (red.), *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 68-79.
- J.M. van der Linde, *Hernhutter zending in Nederland. 1738-1793-1968* (Zeist 1968) 18-19; A.Th. Boone, *Bekering en beschaving. De agogische activiteiten van het Nederlandsch Zendinggenootschap in Oost-Java* (Zoetermeer 1997) 15-17.
- Van der Linde, *Hernhutter zending*, 19; P. van Rooden, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland, 1570-1990* (Amsterdam 1996) 124.
- Zie bijdrage van Jasper Vree elders in deze bundel.
- M. Rietveld-van Wingerden, 'Het kind als missionaire akker', in: J.W. Steutel e.a., *De gereformeerden en hun vormingsoffensief door de eeuwen heen* (Zoetermeer 2009) 106-123, m.n. 115-117.
- J.M. Hogema, 'De missiebeweging in katholiek Nederland', in: *De beiden moest eraan geloven (...)* (Utrecht 1983) 19-29.
- M. Rietveld-van Wingerden, *Jeugdtijdschriften in Nederland en Vlaanderen, Bibliografie* (Leiden 1995) no 55; H. Knipschild, 'Het thuisfront, de H. Kindsheid', *Brief uit de missie* 9 (2009). www.isodorusweb.nl (geraadpleegd 24 sept. 2011).
- Ibid.
- H. Reenders, *Alternatieve zending. Ottho Gerhard Heldring (1804-1876) en de verbreiding van het christendom in Nederlands-Indië* (Kampen 1991) 224.
- J. Dane, *De vrucht van Bijbelsche opvoeding. Populaire leescultuur en opvoeding in protestants-christelijke gezinnen* (Hilversum 1996) 106-108; J.C. Rullman, *De strijd voor kerkherstel in de Nederlands Hervormde Kerk der XIX eeuw* (Amsterdam 1915) 74-76, 80; J.C. Rullman, *Verbreiding der Waarheid*, in: *Christelijke encyclopedie v* (Kok 1929) 556; E.L. van 't Hooft, 'Looman, Theodorus Matthijs', in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme I* (Kampen 1978) 141-142.
- Dane, *De vrucht van Bijbelsche opvoeding*, 32-34.
- T.M. Looman, 'Kindergenootschappen ten behoeve van de Zending', *Zendingblad voor de jeugd* (ZvdJ) 1 (1850-1851) 251-252.
- T.M. Looman, 'Feestelijke samenkomst', *ZvdJ* 2 (1851-1852) 21-27, aldaar 21.
- Ibid., 23-24.
- T.M. Looman, 'Het Amsterdamsche Kindergenootschap ten behoeve van de zending', *ZvdJ* 2 (1851-1852) 33-35.
- 'Verslag van de tweede vergadering van het Amsterdamsch Kindergenootschap ten behoeve der Zending', *ZvdJ* 2 (1851-1852) 162-167.
- 'Binnenlandsche berigten. Bepalingen van het Kinder-Leesgezelschap, ten voordeele der Zendinggenootschappen', *ZvdJ* 4 (1853-1854) 101-105.
- Ibid., 164; Cecil Northcott, *Glorious Company. One hundred and fifty years life and work of the London Missionary Society 1795-1945* (Londen 1945) 53-56.
- 'Verslag van den derde vergadering van het Amsterdamsch Kindergenootschap ten behoeve der Zending', *ZvdJ* 2 (1851-1852) 240-247, aldaar 244.
- Ibid., 243; 'Verslag van den tweede Vergadering van het Rotterdamsche kinderzendinggenootschap', *ZvdJ* 1852, 347-351.
- T.M. Looman, 'Kunnen christenkinderen ook iets ten nutte van de heidenen doen?', *ZvdJ* 1 (1850-1851) 17-24, aldaar 19.
- T.M. Looman, 'Aan de lezers van het Zendingblad voor de Jeugd', *ZvdJ* 2 (1851-1852) 309-311.
- J.C. Sturm, *Een goede gereformeerde opvoeding* (Kampen 1988) 165-171; Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden*, 358-376.
- Rietveld-van Wingerden, *Voor de lieve kleinen*, 114-117.
- Rietveld-van Wingerden, 'Het kind als missionaire akker', 118-120. Mattheüs 21: 16 [Statenvertaling].
- Kinder-Genootschap te Leiden, *ZvdJ*, 11 (1861-1862) 226-228, m.n. 227-228.
- Het betrof Lumina M.M. van Medenbach Wakker (Watergraafmeer 1818 - ?), die na haar inzegening als zendingswerkster op 27 okt. 1850 met steun van het Nederlandsch Vrouwen-Hulpgenootschap ter bevordering van de Zending in China te Rotterdam samen met K.F.A. Gützlaff naar China reisde; in Hongkong huwde zij zendeling John W. Johnson van de American Baptist Missionary Union. A. Goslinga, *Dr Karl Gützlaff en het Nederlandse protestantisme in het midden der vorige eeuw* (s-Gravenhage 1941) 37, 48, 69. <http://ricci.rt.usfca.edu/biography/view.aspx?biographyID=1259> (geraadpleegd 16 aug. 2012).
- Verslag van de derde vergadering van het Amsterdamsch Kindergenootschap ten behoeve der Zending', *ZvdJ* 2 (1851-1852) 240-248, aldaar 247.
- Rietveld-van Wingerden, 'Het kind als missionaire akker', 120-122.
- B.J. Gerritson, 'Het Rotterdamsch Kindergenootschap', *ZvdJ* 6 (1855-1856) 20-21.
- Tentoonstelling van het museum, *ZvdJ*, 11 (1860-1861), 115-119. Een foto van deze zaal in Cor Ofman, *Het verhaal gaat verder. 150 Jaar 'Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid'* (Aalsmeer 1997) 95.
- Zendingblad voor de jeugd, 1858-1864, passim.
- Zie de bijdrage van Annemieke Kolle elders in deze bundel.